

Şamanizm, Hristiyanlık ve Yahudilik'ten sonra Altın Orda Hanlığı zamanında Müslümanlığı benimseyen Kumuklar'ın bugün çoğunluğunun mezhebi Hanefilik'tir; Derbend ve Mahaçkale'de oturan bir kısım halk ise İmâmîyye'ye mensuptur. 1992'de yapılan nüfus sayımına göre Kumuklar yerleşik çiftçiliğe geçmiştir. Geleneksel tarım alanları olan hububat, meyvecilik ve bağcılıkla uğraşırlar. Kumuklar'ın yerleşik olduğu bölgeler Dağıstan'ın sanayileşmiş ve tarıma en elverişli olan alanlarıdır.

Kumuklar'ın dili, sayılarının azlığına rağmen bütün Dağıstan'da Avarca'dan sonra en yaygın biçimde konuşulan ikinci dil olma özelliğini taşır; birbirinin dilinden anlamayan Kafkasya kavimleri kendi aralarında Kumuk Türkçesi ile anlaşılır. Dil bilimi uzmanları, genellikle Kumukça'yı Kıpçak Türkçesi'nin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisinde incelemiş ve onu gösterdiği fonetik özellikler sebebiyle Osmanlıca ile Kazak Türkçesi arasında bir yere koymuştur; ayrıca coğrafi durumu ve yakın ilişkisi dolayısıyla Azerî Türkçesi'ne yakın olması da dikkat çeker. Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1927'de Latin, 1938'de Kiril alfabesine geçtiler. 1848'de T. Makarow'un *Kavkaz Dialekti Tatar Grammatikası* adlı Kumukça grameri, 1911'de Muhammad Efendi Osmanov'un *Kumuk-Balkar Sözlüğü*, Moskova'da 1940'ta Nikolai Konstantinovich Dimitriyev'in *Grammatika Kumikskogo Yazika* adlı eseri ve 1991'de de ünlü Altayist G. J. Ramsted'in Kumukça üzerine yıllar önce yaptığı çalışma Emine Gürsoy Naskali tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (*Cumucica and Nogaica*, Helsinki 1991).

Belirgin edebî çalışmaları her ne kadar XVIII. yüzyılda başlasa da Kumuklar, kendilerini Hazarlar'ın ve Timur İmparatorluğu'nun mirasçısı kabul ettiklerinden bu tarihi IX. yüzyıla kadar indirmekte ve İshak b. Kündacık el-Hazerî (ö. 279/892), Süleyman b. Dâvûd Sekûnî (XII. yüzyıl), Ümmü Kemal (XV. yüzyıl) gibi isimleri ilk edebiyatçıları arasında saymaktadırlar. Modern Kumuk edebiyatının kurucusu olarak Yırçı Kazak bilinir (ö. 1880). Muhammed Mirza Magarayef, XX. yüzyılın başlarında Temürhan-Şura'da (bugünkü Buynaksk) kurduğu bir basimeviyle Kumuk edebiyatının gelişmesine katkıda bulundu. 1913'te Mirza Muhammed Mavaraev *Kumuk gazati* adlı bir gazete çıkardı. Nogay Batırmurzaev'in (ö. 1919) hikâyeleri Kumuklar'ın çağdaş durumlarını

konu alan ilk eserlerdir. 1917 Bolşevik İhtilâl'i'nin ardından Batırmurzaev ve oğlu Zeynelâbid, Tan Çolpan ismiyle bir edebî dernek kurdular. Dernek, millî edebiyatın geliştirilmesi yönünde Kumuk-Hasavyurt diyalektinin kullanıldığı aynı isimde bir de dergi çıkardı (Ağustos 1917). Az önce Temürhan-Şura'da *Müsâvât* adlı gazetesinin yayımına başlanmıştı (Haziran 1917). Shakespeare ve Schiller'den tercümeler yapan Temirbulat Baybulatoğlu, Kumuk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. İhtilâlden sonra yetişen şairlerden Abtulla Muhamatoğlu Megomedov şiirlerinde sosyalizmi işlediğinden "Dağıstan halk şairi" unvanını almıştır. Bir diğer sosyalist şair de Ulubek Boynakski'dir. 1930-1936 yılları arasında şiirleri yayımlanan Abdülvahap Süleymanoğlu da Sovyet döneminde yetişen şairlerdendir. Bugün çağdaş Kumuk edebiyatçılarını bir arada tutan *Yoldaş* gazetesi yayımlanmakta, ayrıca şair Şeyit Hanım Alişeva tarafından Dağıstanlı Katıllar (kadınlar) adlı cemiyetin yayın organı ile *Kargıça* adlı bir çocuk dergisi çıkarılmaktadır. Hanım Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile yazılmış altı şiir kitabı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi, III, 339; R. Karatini, *Dictionnaire des nationalités et des minorités de l'ex-URSS*, Paris 1992, s. 118-119; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 305; Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s. 48-50; K. H. Menges, *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden 1968, s. 39, 42, 43, 54, 60; Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul 1988, s. 51-54; Osmanlı Devleti ile Kafkasya, *Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri* (haz. Yusuf İhsan Genç v.dğr.), Ankara 1992, s. 61-63; Chantal Lemerrier-Quequej, "Co-optation of the Elites of Kabarda and Daghestan in the Sixteenth Century", *The North Caucasus Barrier* (ed. M. B. Broxup), London 1992, s. 30-35, 38-41; Mehmet Emin Resûlzade, *Kafkasya Türkleri*, İstanbul 1993, s. 91; Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpınar - Ahmet Mutlu), İstanbul 1995, s. 129-132; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası*, Kayseri 1997, s. 191-194; A. Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez* (trc. Doğan Yurdakul), İstanbul 1999, s. 191-194; Reşit Rahmeti Arat, "Şiğerlerin Tasnifi", *TM*, X (1953), s. 59-139; J. Benzing, "Kumuk Türkçesi" (trc. İlhan Çeneli), *TDED*, XXVI (1993), s. 167; Kamil Aliyev, "Kumukların Tarihi ve Günümüzdeki Sorunları", *Avrasya Etüdleri*, II/2, Ankara 1995, s. 69, 70, 71; Çetin Pekacar, "Kumuk Türkleri", *Yeni Türkiye*, III/16, Ankara 1997, s. 2062-2066; Mirza Bala, "Kumuk", *İA*, VI, 986-990; W. Barthold - David K. Kermani, "Kumuk", *EP* (İng.), V, 381-384; M. N. Shahrani, "Kumuk", *Encyclopaedia of the World Muslims*, Delhi 2001, II, 767-771.

RIZA KURTULUŞ

KUNANBAYEV, Abay (1845-1904)

Kazak şairi,
bestekâr, düşünür ve edebiyatçı.

22 Ağustos 1845'te Kazakistan'ın eski Karkaralı ilindeki Şingis dağının Kaskabulak yaylasında (şimdiki Semey ili Abay ilçesi Karavıl köyü) doğdu. Asıl adı İbrâhim olup Kazaklar'da yaygın olan isim kısaltma âdetinden dolayı Abay şeklinde anılmıştır. Orta Cüz Kazakları'ndan Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. Babası Kunanbay Öskembayev varlıklı ve nüfuzlu bir beydi. İlk öğrenimine köyünde başlayan Abay, on yaşına geldiğinde Semey şehrindeki bir medresede din ilimlerinin yanında edebiyat, tarih, matematik, coğrafya gibi modern bilimleri de tahsil etti. Özellikle edebiyata merak sararak Doğu klasiklerini okudu. Nizâmî, Ali Şir Nevâî, Fuzûlî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi nazım ustalarının eserleriyle tanıştı. Bu yıllarda şiir de yazmaya başladı. İlk eserleri çoğunlukla aruzla yazdığı aşk şiirlerinden oluşuyordu. Fakat asıl eserlerini Kazak halk edebiyatı türlerinde verdi. Bu arada bir Rus mahalle mektebine devam ederek Rusça öğrendi. On üç yaşında iken, hacca gidecek olan babasının yerine boyun idaresini üstlenmesi gerektiğinden öğrenimini bıraktı. Bu yıllarda kendi halını yakından tanıma fırsatı buldu. Daha sonra idarî işlere ve siyasete karışmaya başladı. 1876-1878 yıllarında Konır Kökşe adlı bir yerin idareciliğine seçildi. Siyasî gücünü yanlış ve haksız uygulamaları durdurmak için kullanmaya çalışan Abay, bu konuda fazla başarı sağlayamadığı gibi adaletsiz yönetimi sebebiyle eleştirdiği babasıyla da anlaşmazlığa düştü. Gördüğü yanlışları şiir yazarak tenkide ve halkı uyarmaya çalıştıysa da şairlik o dönemde Kazak soyluları arasında hakir görülüyordu. Bu yüzden Abay 1886 yılına kadar şiir

Abay
Kunanbayev'in
karakalem
bir resmi
(Kazak Sovet
Ensiklopediyası,
I, 16)

irlerinde takma ad kullandı. Semey'e sürgüne gönderilen Çarlık karşıtı Rus aydınlarından E. P. Mihaelis gibi Rus arkadaşlarının ve Saint Petersburg'da bir askerî okulda öğrenim görmekte olan kardeşi Halilolla Öskenbayev'in yardımıyla Rusça'sını ilerletti. Rus edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerini okudu, ayrıca dünya edebiyatı klasiklerinin Rusça çevirilerini okuma imkânı buldu.

Kırk yaşına geldiğinde kendini edebiyata veren Abay 1886'da yazdığı "Jaz" (yaz) adlı şiirinde ilk defa kendi adını kullandı. Bu tarihten sonra kaleme aldığı şiirlerle Kazak halkını uyandırmaya ve ilerletmeye çalıştı. Çağın gerisinde kalan halkı için kaygılanıyor, toplumu değiştirmenin yollarını arıyordu. 1890'lı yıllarda artık halk arasında beğenilen ve fikirlerine güvenilen bir şair olmuştu. Çeşitli yerlerden pek çok kişi Abay'dan istifade etmek üzere yanına gelmeye başladı. Bu şekilde birçok şair ve yazar yetiştirdi. Muka, Magaviya, Akılbay, Kekitay ve Şakerim gibi genç yetenekler Abay'ı kendilerine örnek alarak onun takipçisi oldular. Abay, oğlu Magaviya'nın ölümünden kırk gün sonra 6 Temmuz 1904'te Semey'de vefat etti. Naaşı Şingıs dağındaki Jidebay kışlağında kardeşi Ospan'ın kabrinin yanına gömüldü.

XIX. yüzyılda ilk örnekleri ortaya çıkmasıyla başlayan Kazak yazılı edebiyatının kurucusu sayılan Abay Kunanbay modern Kazak edebiyatının en önemli temsilcisidir. Hem edebiyat hem sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak aydınlarının örnek aldığı bir kişi olmuştur. Üslup ve konu bakımından pek çok yenilik getiren Abay'ın eserleri Kazak edebiyatının klasikleri arasına girmiştir. Sovyetler Birliği devrinde birçok yazar ve şairin eserleri yasaklandığı halde Abay yasaklamanın dışında tutulmuş, bu sayede XX. yüzyıl Kazak edebiyatında önemli bir yere sahip olarak hakkında en çok araştırma yapılan edebiyatçıları arasına girmiştir.

Eserleri ve Fikirleri. Abay'ın eserleri şiir, nesir ve başta Rusça olmak üzere diğer dillerden yaptığı çeviriler olarak üç grupta toplanabilir. Her şeyden önce sözlü halk edebiyatının yazılı hale geçmesinde önemli bir rol üstlenmiş, şiirlerini bir kitap halinde toplamamışsa da yazıya döktüğü için bunlar günümüze kadar ulaşmıştır. Abay'ın şiirleri "ölen" (şiir) ve manzum hikâye türünde yazdığı eserlerden oluşur. Modern şiir türlerinde eser vermemekle birlikte geleneksel Kazak şiirine biçim ve içerik yönünden yenilikler getirmiştir.

Ondan önce Kazak şiirinde sadece "kara ölen" ve "jır" adı verilen iki biçim vardı. Abay bunları kullanmakla yetinmemiş, ayrıca Kazak şiirine on yedi değişik şekil kazandırmıştır. Birçok mısradan oluşan bir tek bölüm veya dörtlüklerden meydana gelen birkaç bölüm halinde yazılan ölen formuna iki, üç, dört, altı ve sekiz dizelik yeni şekiller katmıştır. Abay'ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. Kazakça'nın zenginliğinin farkında olarak yabancı kelimeler kullanmaktan özellikle kaçınmıştır. Ölen türü dışında "Eskendir", "Masgut" ve "Ezim Engimesi" adıyla üç manzum hikâyeye yazmıştır. "Eskendir", Fırdevsî ve Nizâmî gibi ustaların yazdığı İskendernâmeler'e konu olarak benzese de Abay bunları taklit etmemiştir. "Masgut" ve yarım kalan "Ezim Engimesi"nde yine klasik Doğu hikâyelerinde işlenen konulara yer vermiştir. Şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini anlatmış, Kazak toplumunda gördüğü eksiklikleri ve yanlışlıkları eleştirmiştir. Kadının hor görülmesi, başlık parası, tembellik ve eğitimsizlik gibi konulardaki eleştirileri Kazaklar'ın değişiminde ve çağdaşlaşmasında önemli rol oynamıştır. Abay'ın fikirleri ve eleştirileri kendisinden sonra gelen Kazak aydınlarını derinden etkilemiştir.

Abay, XIX. yüzyıl Rus edebiyatının yazarlarından Krilov'un bazı manzum hikâyeleriyle Puşkin'in, Rus hayatının ansiklopedisi olarak tanımlanan *Evgeni Onegin* adlı manzum romanının 5500 mısralık bir kısmını 376 mısra halinde yorumlayıp Kazakça'ya çevirmiştir. En çok tercüme yaptığı Lermontov'un otuza yakın şiirinin yanı sıra onun başka dillerden Rusça'ya çevirdiği bazı şiirleri de Kazak kültürüne uyarlayarak Kazakça'ya tercüme etmiştir. "Gakliyat" veya "Kara Söz" olarak adlandırılan kırk beş adet yazıdan ve birkaç gazete makalesinden ibaret olan düz yazılarını ise 1890-1898 yılları arasında kaleme almıştır. Bunların konuları genelde felsefî düşünceler, özdeyişler, nasihat ve kıssalardan oluşur.

Yazdığı şiirlerin bir kısmını besteleyen Abay'ın günümüze kırka yakın bestesi ulaşmıştır. Kazak halk müziğini çok iyi bilen Abay özellikle "en" adı verilen müzik türünde eserler vermiş, Birjan Sal, Akan Seri, Tettimbet, Jayav Musa gibi halk ozanlarının eserlerini örnek almıştır. Halk edebiyatında pek çok yeniliğin öncüsü olmuş, halk müziğine birtakım yeni ölçüler, türler ve yeni bir ses getirmiştir. "Segiz Ayak, Boyı Bulgan, Közimnin Karasın-

dağı" gibi şiirlerine yaptığı besteler Kazak halk müziğinde yenilikler ihtiva etmektedir. Abay'ı diğer halk müziği bestecilerinden ayıran bir özellik de Rus halk müziğine ve Rus bestecilerinin eserlerine önem vermiş olmasıdır. Bu alanda Surgılt Tuman, Men Kördim Uzun Kayın Kulaganın, Ölsem Ornim Kara Jer gibi besteleri ortaya çıkarmıştır. Puşkin'den çevirdiği *Tatyana Hatı* ve *Oneginin Hatı* adlı eserlere yaptığı besteleri de Kazak halkı arasında tutulmuştur.

Abay'ın birkaç şiiri sağlığında dergilerde basıldığı halde şiirleri kitap halinde yayımlanmamış, Mürseyit Biykeuli adlı bir dostunun hazırladığı el yazmaları şeklinde halk arasında yayılmıştır. Ölümünden sonra kardeşi Iskak'ın oğlu Kekitay (Abdülkerim) şiirlerini neşretmek için girişimlerde bulunmuş, nihayet 1909 yılında Saint Petersburg'da *Kazak Akını İbrahim Kunanba Uğlının Öleni* adıyla bir kitap bastırmıştır. Bu kitap sayesinde Abay hızla tanınmaya başlamış, günümüze kadar çeşitli tarihlerde otuzdan fazla değişik Abay antolojisi yayımlanmıştır. Sovyet devrinde ise Abay'ın hayatı ve eserlerine dair çeşitli inceleme ve değerlendirmeler yapılmış, eserleri başta diğer Türk lehçeleri olmak üzere birçok dile çevrilmiştir. Hayatı hakkında yazılan en önemli eser Muhtar Avezov'un *Abay Joli* adlı dört ciltlik biyografik romanıdır. Kazak halkı için millî bir simge haline gelen Abay'la ilgili çalışmalar Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra da yoğun biçimde devam etmiştir. Özellikle doğumunun 150. yıl dönümü münasebetiyle UNESCO'nun 1995 yılını Abay yılı olarak ilân etmesi hem Kazakistan'da hem Türkiye'de Abay hakkındaki çalışmalara hız kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhtar Avezov, *Abay Joli*, Almatı 1942-56, I-IV; a.mlf., *Abay Kunanbaev*, Almatı 1995; Th. G. Winner, *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*, Durham 1958, s. 110-120; H. Süyünşeliev, *XIX. Çaşırdığı Kazak Edebiyeti*, Almatı 1986, s. 189-236; M. Beysenbaev, *Abayjane Onun Zamani*, Almatı 1988, tür.yer.; M. Mirzahmet, *Abaytanuu Tarih*, Almatı 1994, tür.yer.; R. N. Nurgaliev v.dğr., *Abay Entsiklopediya*, Almatı 1995; Zeyneş İsmail - Ali Abbas Çınar, *Abay'ın Eserlerinden Seçmeler*, Ankara 1995; Orhan Söylemez - Göksel Öztürk, "Abay (İbrahim) Kunanbayev (1845-1904)", *Bir*, sy. 3, İstanbul 1995, s. 101-124; Mehmet Bulut, "Doğumunun 150. Yıldönümünde Bir Türk Düşünürü Abay (İbrahim) Kunanbay", *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 52, Ankara 1995, s. 44-45; Ahmet Baytursinuli, "Kazakların Başşairi" (trc. Mustafa Öner), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 2, Ankara 1996, s. 378-385;

Aşur Özdemir, "Kazak Edebî Dilinin Kurucusu Kazaklar'ın Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kuranbayulu (1845-1904)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, Erzurum 1996, s. 189-201; Manaş Kozıbayev, "Abay ve Dönemi", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 14, Ankara 1997, s. 39-45; H. Emel Aşa, "Abay (İbrahim) Kunanbayoğlu'nun Edebî Çehresi", *TK*, sy. 428 (1998), s. 761-768 (57-64); a.mlf., "Abay, İbrahim Kunanbayoğlu", *Yeni Türk İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, ömek fasikül, s. 13-16; S. Mukanov – K. Beysembiev, "Abay (İbrahim) Kunanbaev", *Kazak Sovet Entsiklopediyası*, Almatı 1972, I, 9-16.

İBRAHİM KALKAN

KUNBÜL

(قبل)

Ebû Ömer Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 291/904)

**Kıraat-i seb'a imamlarından
Ebû Ma'bed İbn Kesîr'in
meşhur iki râvisinden biri.**

195 (811) yılında muhtemelen Mekke'de doğdu. Mahzûmoğulları'nın mevlâsıdır. Kunbül lakabıyla meşhur olması, "kunbül" denen ve tedavi maksadıyla siğir cinsine içirilen bir ilâcı gözleri için kullanması sebebiyledir. Mekke'de yaşayan ve Kunâbile diye anılan bir kavme mensubiyetinden dolayı bu lakapla anıldığı da ileri sürülmüştür. *el-Vâfi*'de künyesinin Ebû Amr olarak zikredilmesi herhalde bir basıkı hatasıdır. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl el-Kavvâs'tan arz yoluyla kıraat öğrendi. İbn Kesîr'in diğer meşhur râvisi Bezzi'den de istifade etti. Yâkût el-Hamevî'nin onu kıraat-i seb'a imamlarından İbn Kesîr'in (ö. 120/738) talebesi olarak göstermesi (*Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 17) bir sehiv eseri olmalıdır. Mekkeli pek çok talebe kıraat ilminde Kunbül'den faydalandığı gibi uzak yerlerden gelerek onun derslerine katılanlar da olmuştur. *Kitâbü's-Seb'a*'nın müellifi İbn Mücâhid 278'de (891) Bağdat'tan gelip ondan bir müddet okumuş, yine Bağdat kurrâsından İbn Şenebûz iki yıl müddetle Mekke'de mücâvir olarak kalmış ve Kunbül'den kıraat dersleri almıştır. Muhammed b. İshak el-Cessâs, Muhammed b. Mûsâ ez-Zeynebî, Abdullâh b. Ömer b. Şenebûz el-Vâsıtî, Muhammed b. Abdülazîz b. Sabbâh da bu ilimde ondan istifade edenlerden bazılarıdır. Kunbül ölümünden yedi veya on yıl önce kıraat okutmayı bıraktı. İbnü'l-Münâdî, hayatının son yıllarında onun zihnî melekelerinin bozulduğunu söylediğine göre (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 453) bu dö-

nemde derslerini kesmesinin buna bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hayatının ortalarında ancak ilim ve fazilet sahibi kimselerin tayin edildiği Mekke şurta âmirliği görevinde de bulunan Kunbül için Zehebî "şeyhu'l-mukriîn, mukriû ehlî Mekke" ifadelerini kullanmıştır. Yâkût'a göre de İbn Kesîr'in kıraati onun yoluyla yayılma şansı bulmuştur. Kıraat ilmini bizzat İbn Kesîr'den tahsil etmediği halde imamların râvilerini iki ile sınırlayarak telif edilen kıraat-i seb'aya dair eserlerde (meselâ bk. Mekki b. Ebû Tâlib, s. 175-194) İbn Kesîr kıraatinin iki râvisinden biri olarak Kunbül'ün tercih edilmesi herhalde onun bu ilimdeki otoritesi, bu kıraati icradaki başarısı, bunun tabii sonucu olarak rivayetinin güvenle ve yaygın bir şekilde okunmasıyla doğrudan ilgilidir. Kunbül'ün kıraat rivayetini İbn Kesîr'e ulaştıran sened şöyledir: Kunbül – Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl – Ebû'l-İhrîr Vehb b. Vâdih – İsmâil b. Abdullah el-Kıst – Şibl b. Abbâd ve Ma'rûf b. Müşkân – İbn Kesîr.

Muhammed b. Abdurrahman b. İsâ er-Radî es-Sûsî, *Risâle fi ihtilâti rivâyetey el-Bezzî ve Kunbül fi kırâ'ati İbn Kesîr* adıyla bir eser kaleme almıştır (yazma nüshası için bk. *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûâtü'l-kırâ'ât*, II, 535).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1972, s. 92; Mekki b. Ebû Tâlib, *Kitâbü't-Tebşıra fi'l-kırâ'ati's-seb'a* (nşr. M. Gavs en-Nedvî), Bombay 1402/1982, s. 175-194; Dâni, *et-Teyisr* (nşr. O. Pretzl), İstanbul 1930, s. 3, 11; Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâzîs, *el-İknâ' fi'l-kırâ'ati's-seb'a* (nşr. Abdülmecid Katâmiş), Dimaşk 1403, I, 79-80; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 17-18; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), I, 452-453; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 291-300*, s. 232-233; Safedî, *el-Vâfi*, III, 226-227; İbn Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1971, s. 190; Fâsi, *el-'İkdü's-semîn*, II, 109-110; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 165-166; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 208; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûâtü'l-kırâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1994, II, 535.

TAYYAR ALTIKULAÇ

KUNGRAT

**Başlangıçta bir Moğol kabilesi,
sonraları Orta Asya'da
bir Türkmen kabilesinin adı,
Orta Orda Kazan Hanlığı'nın
beş boyundan biri.**

Moğollar'da bir kabile adı olarak Kungrat, Konkirat, Konkurat, Konırat, Kungirat ve Onggirat şeklinde değişik biçimlerde geçer. Kazak tarihçisi Niğmet Mın-

jan, Kungratlar'la ilgili ilk bilgilere Çin'de Liau (Liao) ve Jin (Ch'in) hükümdarlıkları zamanında (XII. yüzyıl) yazılan belgelerde rastlandığını, Liau ve Jin hükümdarlıkları döneminde Kungratlar'ın Moğolistan ovasında yaşayan tanınmış kabilelerden biri olduğunu belirtir. Reşidüddin Fazlul-lah-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih*'inde Kungratlar'ın önceleri Çin ile Moğolistan arasındaki Utadjie adlı bir bölgede ikamet ettiklerini ve Moğollar'la sıkı bir münasebet kurduklarını, batısında Moğol, güneybatısında Tatar kabileleri, güneydoğusunda Jin hükümdarlığı ile sınırı olduğunu yazmakta; Jurluk-Mergen, Kubay-Şire ve Tusbu-Daud olmak üzere üç kabileye ayrıldıklarını ve içlerinden birçok emîrin ve soylu kadının çıktığını belirtmektedir. Kazak tarihçisi Tınışpayev de Moğol tarihçilerinden Sanen Sesen'in verdiği bilgilere dayanarak Kungratlar'ın Büyük Moğollar grubundan Kok Moğollar kabilesine mensup olduğundan söz eder. *Kazak Soviet Entsiklopediyası*'nda Kungratlar'ın eski Kiyat (Kıyan) kabilesinin soyundan geldiği ya da Kiyatlar'la aynı kökten olan Olhonut, Honhirat soyuna dayandığı, önceleri Moğol halkının içinde olduğu ve bu kabilenin Ergenekon'dan çıktığı yazılıdır. Kaynaklardaki bilgilere göre Kungratlar iki büyük birliğe ayrılmıştır. Bu iki birliğe Friedrich Wilhelm Radloff "altı ata göğün oğlu, altı ata göğün kuşu" gibi ad koymuştur. Kazak şecerelerinde de Kungrat kabilesi "altı ata köktenşe (kötenşe), yedi köşe göğün oğlu" diye ikiye ayrılmakta ve onlardan on üç kabilenin oluştuğu belirtilmektedir. Köktenşeden doğan altı ata Sangılı, Suyumbay, Suttimbay, Akkoşkar, Amantay, Jamantay; Köktin ulından (göğün oğlundan) doğan yedi köşe Baylar, Jandar, Orazkeldi, Karasirak, Tokbolat, Kulşiağan ve Alğı'dır. Bazı şecerelerde Kungratlar'ın yukarıda belirtilenlerin dışında Boşman, Karaköse, Jetimder ve Küyiskansız adlı kabileleri de geçmektedir. Kungratlar kendilerini bu şekilde tanıtarak asil bir kökten geldiklerini göstermek istemişlerdir. Nitekim Cengiz Han'ın annesi Ulun Eke, Kungrat kızı idi. Babası Yasukay Batır Cengiz'i anne tarafı olan Kungrat kabilesinden bir kızla evlendirmiştir. Cengiz'in bu ilk eşinden oğulları Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy doğmuştur.

Cengiz Han'ın liderliğindeki Moğol istilâsı genişlediği sırada aynı çatı altında yaşayan Kungrat kabileleri Cengiz Han'ın baskısı altında kaldılar ve başka kabilelerle birleşerek 1200 yılında Alguybulak